

BALKAN DİLLERİNDEKİ VURGUSUZ ÜNLÜ (SCHWA), GAGAVUZCANIN ÜNLÜ SİSTEMİ VE BULGARCANIN ETKİSİ SORUNU

Marek STACHOWSKI (KRAKAU)*

Çev. Beytullah BEKAR**

Dil Araştırmaları, Bahar 2019/24: 161-168

Öz: Gagavuzca muhtemelen 14. veya 15. yüzyılda Anadolu'daki Türk lehçelerinden Bulgaristan'a taşınmış ve 18. yüzyılda çoğunlukla Moldova'da kullanılmış bir Türk dilidir. Gagavuzca, iki tipik Balkan dili olan Bulgarca ve Rumence ile 700 yıl etkileşim halinde olmasının doğal bir neticesi olarak zamanla Balkan dillerine ait bazı özellikleri bünyesinde geliştirmiş veya onlara benzemiştir. Bunlardan biri de Gagavuzcada vurgusuz ünlü tarzında bir ünlünün ortaya çıkmasıdır. Bu çalışmada Gagavuzcada vurgusuz ünlünün varlığı araştırılacaktır.

Anahtar kelimeler: Slav dilleri, Gagavuz, Türkçe, Balkan dilleri, sesli harf sistemi, dil etkileşimi

1. Giriş

Gagavuzların etnik kökeni ile ilgili sorunlar günümüze kadar hala yeteri derecede araştırılmamıştır. Bunun en büyük sebeplerinden biri Kıpçak unsurların Gagavuz halkının ve Gagavuzcanın oluşumundaki payının ne kadar olduğu konusundaki problemdir. Doerfer (1959: 261f.; 1965 birçok yerde) bu hususta tam ters yönde beyanlarda bulunurken bu sorunu sözlü örneklerle katkı sağlayarak açıklamaya çalışan ilk araştırmacı Kowalski (1933) olmuştur. Bu konuda son önemli çalışma, Gagavuzcanın kelime malzemesini nesnel kıstaslarla inceleyen ve Kıpçakça sorununun pozitif çözümüne imkân tanıyan, ama aynı zamanda da tereddütlü de elden bırakmayan Aydemir (2005) tarafından yapılmıştır (özellikle bakınız Aydemir 2005: 41, 42)¹.

Sorunlardan biri Kıpçakçanın az veya çok karakteristik özelliklerine sahip olduğu kabul edilen bazı sözcüklerin ille de doğrudan Kıpçak halkı yoluyla (Proto-) Gagavuzcaya girmiş olması gerektiği, aksine ilkin Anadolu'daki Oğuzcaya girmiş olması ve bu Oğuzca ile birlikte Balkanlara gelmiş olması ihtimalidir. Bu husus burada

** Stachowski (Krakau), Marek (2017), "Das Balkanische Schwa, Der Gagausische Vokalismus und Die Frage Des Bulgarischen Einflusses" *Academie Bulgare Des Sciences Linguistique Balkanique LVI*, 2017- 1, 11-18

** Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kırklareli/TÜRKİYE, beytullahbekar@gmail.com. Gönderim Tarihi: 11.11.2018 / Kabul Tarihi: 18.12.2018

1 Yazar bahsedilen makalede Gagavuzcada ilk seslemdeki görülen birincil */v/*w veya ikincil (*ğ/*g>) v/w önünde bir *o > u, *ö > ü değişiminden (*o > u, *ö > ü / _w/v), bu değişimin Kıpçak dillerine özgü bir değişim olduğundan bahseder. Daha sonra bu değişimi değişik şivelerdeki kullanımlarıyla örneklendirir. Aynı şekilde bu değişimin Codex Cumanicus'ta da görüldüğünü belirtir ve örneklendirir. Bölümünde yazar Gagavuzcada az sayıda Kuman-Kıpçak kökenli sözcük olmasının, Gagavuzcada ve kimi Rumeli Türk ağızlarındaki söz konusu değişimini Kıpçakça etkisi olarak görmemize engel teşkil etmemesi gerektiğini aksine bu ses değişimine verilen örneklerin çerçevesinde olayın incelenmesi durumunda Gagavuzcada ve birkaç Rumeli Türk ağızlarında bu ses değişiminin Kıpçakça kökenli olmasının çok muhtemel olduğunu belirtir.

– Gagavuzcanın erken dönemdeki gelişim süreci- ayrıntılı olarak ele alınması gerekir, aksi durumda biz Gagavuzcanın Oğuzca kaynaklı bir dil olduğu ve Gagavuzların atalarının Osmanlıların bu toprakları fethi zamanında -yani 14.-15. yüzyıllarda-Bulgaristan’da kaldıkları ve 18. yüzyılın sonlarına doğru büyük bir bölümünün bugüne kadar yaşadıkları Moldova’ya (Besarabya) göç ettikleri hususunda hemfikir olamayız². Bu, başka ifade ile şu anlama gelmektedir: Gagavuzca yaklaşık 700 yıldan beri doğrudan Bulgarca ve Rumence, daha doğrusu Moldovanca ile temas halindedir. Bu dillerin Gagavuzca’yı derinden etkilemiş oldukları yönündeki varsayımlar bu yüzden son derece doğaldır ve Gagavuzcanın zaman içinde bir miktar Balkanlaşmış olduğu yönündeki düşünceler de akla ve mantığa yatkındır. Bu hususta cümle yapısıyla ilgili örnekler kolaylıkla verilebilir. Örnek: Gagavuzca ¹: *Bän istiyırım sizä annadıym benim istoriyamı*. ‘Ben istiyorum size anlatayım benim hikâyemi’ (Pokrovskaya 1976: 239) harf harf “ben istiyorum size [yönelme hâli] anlatayım [*annadıym*]...” bunun anlamı: “ben istiyorum size anlatayım....”. Az ya da çok miktarda morfolojik etkilenmelerle karşılaşmanın ihtimal dahilinde olduğunu Moldovanca şu kelime göstermektedir: *cîplîmyplî* “tuz zemin”, Gagavuzcaya *sêrêturê ~*sêrêtury olarak geçmemiş olup Slavcadaki (burada Bulgarca anlamında) –a yapısıyla, yani sêrêtura olarak adapte edilmiştir. Bunun için Gagavuzca *altunki* “alttaki” ve *önünkü* “öndeki” (Stachowski 2016:273) sözcükleri de vermek isterim.

2. Özkan’ın Grameri

Nevzat Özkan (1996: 42) Bulgarcadaki <ъ> ve Moldovancadaki <э> harfleri gibi telaffuz edilen Gagavuzcadaki <э> (= bugün <ê>) sesinin –1991 yılında Kayseri’de gerçekleştirilen Türk Dünyası Kurultayında Valentina Kotenko’nun “Gagavuz Fonetığının Bazı Problemleri” adlı çalışmasını da kaynak göstererek - Gagavuzcaya 14. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar geçen süre içinde Bulgarcanın etkisiyle girdiğini iddia etmektedirⁱⁱ. Fakat bunun nasıl mümkün olabileceğini açıklamamaktadır. Bir dile dış etkilerle girmiş olan bir sesin, geldiği dilden değil de kendi dil özelliklerinden dolayı dönüşerek kullanılmaya başlaması nasıl mümkün olabilir? Daha henüz 14.-17. yüzyılda Gagavuz edebiyatı oluşmamışken, bu hadiseyi nasıl tarihlendirebiliriz? Bunun kesinlikle Moldovancanın etkisiyle oluşmadığını nereden bilebiliriz?

Ayrıca Özkan’ın eserinde, ileride değineceğimiz, daha başka bazı yadırganacak tezler bulunmaktadır. Fakat biz burada çalışmanın temel sorunu üzerinde duracağız:

Acaba Gagavuzca; Arnavutça, Bulgarca, Rumence ve Moldovancadan oluşan Balkan dil birliğinin yeni bir üyesi olmasına neden olan bir vurgusuz ünlü mü geliştirmiştir?

Bununla birlikte bu çalışmamada Özkan’ın çalışmasıyla açıklamakta zorlandığım iki sorun bulunmaktadır:

2 *Stachowski’nin burada ifade ettiği husus Gagavuzların kökeni hakkındaki üç katman teorisinin içindeki ikinci katmandır. Nevzat Özkan Gagavuz Türkçesi Grameri adlı çalışmasında Gagavuzların kökeni hakkındaki görüşlere ayrıntılı bir şekilde yer vermiştir. T. Kowalski, H. Güngör ve M. Argunşah, Gagavuzların üst üste üç tabakadan meydana geldikleri görüşünü savunmaktadırlar. Bu görüşe göre en eski tabaka kuzeyden gelen Türk topluluğunun kalıntısıdır. İkinci tabaka Osmanlı öncesi Anadolu’da bulunan ve kuzeye göç eden Türk kolonileridir. Bunlar, II. İzzeddin Keykavus’la ve Sarı Saltuk ile birlikte Balkanlar’a geçen Türk kolonileridir. Üçüncü tabaka ise Osmanlı zamanında buraya göç eden Türklere aittir.*

1.) Özkan, kendi görüşüne göre *a* ve *ı* arasında telaffuz edilen, bununla birlikte *ı*'dan daha çok *a*'ya yakın bir noktada olan –ama kitabının hiçbir yerinde bununla ilgili kanıt bulunmayan- Gagavuzcadaki vurgusuz ünlü için <â> işareti kullanıyor. Fakat Gagavuzlar arasında yıllarca yaşamış, araştırma yapmış ve konuşma dillerine hâkim olan Kowalski ve Zajaczkowski'nin bu ses için neden daima ön damak sesi olan <e> kullandıklarıyla ve de Gagavuzların bu sesi tek sesli olan *a*'ya yakın bir ünlü ile göstermedikleriyle hiç ilgilenmemiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız 4. bölüm.

2.) Özkan'ın çalışmasındaki diğer bir problem ise Gagavuzca, Moldovanca ve Rusçadaki <ɔ>'nin aynı ses değerine sahip olduğu yönündeki kabuldür. Başka bir deyişle Özkan, Gagavuzca ve Rusça <ɔ> harfinin Moldovancadaki vurgusuz ünlü ile aynı sese denk geldiğini kabul etmektedir. Bunun sonucu olarak da Kiril alfabesiyle yazılmış metinlerdeki <ɔ> harfini -Rusça kelimelerdekileri de- <á> olarak transkripte etmektedir.

Genel olarak bakıldığında Özkan'ın Slav dilleri hakkındaki bilgisi yetersiz. Bu hususta eserinde yalnızca az sayıda Rusçadan örnekler verilmiştir (Bu örnekler de şu soruyu doğurmaktadır? Gagavuzlar yüzyıllarca Bulgaristan'da yaşayıp da Rusya'da yaşamamalarına rağmen acaba neden Özkan'ın çalışmasında daima Rusça kaynaklı Slav dillerine ait örnekler bulunuyor):

Gag. *aároport* (< Rus. *aárport* [!, -*áá*- ve -*rp*- ile] < İng. *airoport*) [!, -*rop*- ile] 'havalimanı' (Özkan 1996: 225);

Gag. *artikul* (< Rus. *artikul*) 'boğumlanmak'[!] (Özkan 1996: 227)

Gag. *çemodan* (< Rus. *çemodan*) 'saat' (Özkan 1996: 231)

Gag. *şaşki* (< Rus. *şaşki*) 'bir çeşit oyun' (Özkan 1996: 256)

Gag. *şnurki* (< Rus. *şnur*) 'bilgi' (Özkan 1996: 256).

Buna ek olarak Özkan aynı çalışmasında (1996: 264) Gagavuzca <ɔ>'nın (a) Şimdiki zaman ekinde –*ár* = Türkiye Türkçesi –*ıyor*; (b) Rusçadan alıntı kelimelerde ve (c) Fransızcadan Rusçaya, oradan da Gagavuzcaya girmiş kelimelerde meydana geldiğini belirtmektedir. Bulgarcanın etkisiyle oluştuğu ileri sürülen <ɔ>'nın Rusça alıntı kelimelerde ve Gagavuzca şimdiki zaman ekinde görülmesi –şimdiki zaman eki de Gagavuzcanın konuşulduğu tüm bölgelerde aynı özellikte değildir: Güney Gagavuzcada ek –*ıy*, –*ıy* (< –*ıyor*; –*ıyor*), örnek *al-ıy* 'o alıyor', *ver-ıy* 'o veriyor' şeklindedir (Pokrovskaya 1976: 237)- <ɔ>'nın aslında hiçbir zaman Bulgarcandan alınmadığı demek olur bu (b) ve (c) maddeleriyle uyusmaktadır. Elbette bunların hepsine inanmak son derece güçtür.

3. Telaffuz ve Köken

Kiril alfabesindeki <ɔ> harfinin Gagavuzların bugünkü kullanmış oldukları Latin alfabesindeki –her iki bileşeni vurgusuz ünlü olan ikiz ünlü olarak telaffuz edilen, bazen de, (yarı) uzun tek ünlüye dönüşebilen- <ê>' ye karşılık geldiği bilirse Özkan'ın tezinin güvenilirliği daha da azalmaktadır. Gagavuzcanın değişik ağızlarında fiil çekimlerinin gerçekte nasıl telaffuz edildiğini bilmek; yapay olarak adapte edilmiş yazı formundan veya bu telaffuzlar için yazıda kullanılan sembollerin genellikle tutarsız olmasından dolayı gerçekten güçtür.

Pokrovskaya gramer kitabının bir yerinde bu sesi iki şekilde <ыэ>/<ă> transkripte etmektedir (1964: 27). Bu bilginin nasıl anlaşılması gerektiğini açıklamamaktadır. Böyle bir ikiz ünlünün ilk ünlüsünün geniş ünlü olduğu durumlarla nadiren karşılaşmaktadır (bakınız <ă> gösterimine M. Çakırⁱⁱⁱ). Muhakkak ki Çakır'ın kullandığı <ă> ve Pokrovskaya'nın kullandığı <ă>, söyleyiş olarak *a* ve *ı* arasında bulunan bir dar *a*'ya işaret etmesi gerekir.

Aslında bu ilginç sesin gelişim süreci şimdiki zaman ekindeki *-y-* 'nin^{iv} *-a/ıyör ~ -e/ıyör* (dudak uyumuna bağlı olarak değişik şekillerde) erimesi ve bunun neticesinde iki hecedeki ünlülerin yığılmasıyla oluşmuştur: iki hece > ikiz ünlü > tek ünlü. Öyle görülüyor ki bu gelişim süreci bu ekle kurulan şimdiki zaman çekiminin yüksek frekansta olmasından kaynaklanmaktadır.

Bu ünlü birleşmesinden önce iki değişim süreci gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki kendisini takip eden *-o-* = [ɔ]'nun çıkış noktasının öne kaymasına neden olan *-y-* 'nin damaksıllaştırma etkisi (tabloya bakınız). Fiil ve bu nedenler zarf-fiil eki art damak ünlülü ise *-o-* orta damak (> *-ə-*, yaklaşık *mach-ən* gibi), fiil ve bu nedenler zarf-fiil eki ön damak ünlülü ise *-o-* ön damak ünlüsüne (> *-e-*) dönüşür: *-a/ıyör -e/ıyör*.

Değişime uğrayan vokallerin dağılımı:

(ön damak)	(orta damak)	(art damak)
		ı
		ɤ
ɛ	ə	ɔ
		a

İkinci adım ise birinci ünlünün telaffuz noktasının daralmasıyla ilgilidir. Bunun neticede [ɤ] ünlüsü oluşmuştur. Burada yeni ünlünün, zarf fiil eki *-a*'nın daha dar telaffuz aynı şekilde zarf-fiil eki *-ı*'nın da daha geniş telaffuzuyla oluşmuş olabileceğinden, bugün bu ses <ă> ile aynı ölçüde <ı> ile de gösterilebilir. <ă> bu amaçla daha yaygın olarak kullanıldığı için ben de bu işarete bağlı kalacağım (ve bu sebeple de bu sesin ön damakta oluşan karşılığı için <ë> kullandım).

Bu iki gelişim aşamasından sonra *-ăyər* ve *-ëyer* eklerinin telaffuzuna bakalım. İki ünlünün üst üste gelmediği bir dilde hızlı telaffuzdan dolayı *-y-* erirse, *-ăər*; *-ëer* şeklinde iki ünlünün art arda gelmesine, bu da çift ünlülü olan *-ăər -ëer*'in ünlüsünde ikili telaffuza sahip tek ünlülü bir ünlüye dönüşme eğilimi görülmesine neden olur. Bir sonraki adım muhtemelen tam bir tek ünlülük olacaktır. *-g*³ dizilişine geri dönmeyen *-y-*'li dizilerde kaynaşmas neticesinde oluşan tek ünlüler normalde uzundur (daha doğrusu yarı uzun) ve uzunluklarını korurlar. Ayrıca *-ăər > ə:r*; *-ëer > -e:r* şeklinde tek ünlüye dönüşürler ama **-ər ~*-er* olarak kısaltılmazlar. Ama tam olarak emin olmadığımız nokta ise *-y-* kaynaşmalarına yalnızca ön damak ünlüler arasındaki örneklerine rastlanmalıdır^v.

Olayın yazım boyutunu ilgilendiren safhada ise şimdiki zaman eki üç farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bunun en basit örneği ünsüzle biten fiil köklerinde görülür *-bu* tür fiillerde yapı gayet açıktır: *bak-* “bak-”> *bak-ër [-ăər]* ‘o bakıyor’.

3 -g- için dipnot 2'ye bakınız.

Biraz daha karmaşık olan yapılar ise dar ünlü ile biten yapılardadır. Örnek: *tanı-* ‘tanı-’ > *tanı-êr* ‘o tanıyor’. Aslında burada yapı ‘*bak-êr*’ yapısıyla aynıdır. Fakat fiilin sonundaki *-r*, ikiz ünlü **iê*’nin bir parçasıymış gibi yanlış algılanmış bu durumda da *ê* daha önce tek ünlü olarak telaffuz edilmiş olarak kabul edilebilir: yani *[ta’ni-^âər] değil, [ta’ni-ər]. Modern Gagavuzca metinlerde <okuyê> = *okuyêr* ‘o okuyor’^{vi} şeklinde yazımlar görülmesi ve genel olarak Türk dillerinin ünlü boşluğunun oluşmasından kaçınmaları hesap edilirse <taniêr> ‘in gerçekte <taniyêr> = taniyêr [ta’ni-yer] olarak telaffuz edilmesi beklenir. En zor açıklanan ise sonu geniş ünlülü fillerin telaffuzudur: örnek: *başlâ-* ‘başla-’ > **başlâ-êr* > *başlêêr* ‘o başlıyor’. Burada *-êêr* ünlü sırasının [-^âər] veya [-ə:r] şeklinde mi telaffuz edildiğini ben ayırt edemiyorum. Telaffuzdan bağımsız olarak; kelime kökündeki son ünlünün, ekin başındaki ünlü ile iç içe girmesi buradaki bitişkenlik özelliğinin yitirmiş olduklarına dikkat edilmelidir.

4. Gagavuzca <ɔ> = <ê>, Şimdiki Zaman Eki ve Gagavuzların Ata Yurtlarıyla İlgili Sonuç

Bu durumda Gagavuzcadaki <ɔ> = <ê> ile ilgili Balkan dillerinin etkisinden bahsetmek için hiçbir sebep yoktur. Bu şekilde gösterilen ses gerçekte kelimelerin bazı yerlerinde ve Gagavuzcanın bazı ağızlarda uzun veya yarı uzun telaffuz edilmeye eğilimli iki hecenin daralmasıyla oluşmuş bir ikiz ünlüden ibarettir. Dahası Gagavuzcadaki ikiz ünlü Arnavutça <ê>, Bulgarca <ъ>, Rumence <ă> ve Moldovanca <ɔ> gibi tek bir nefeste telaffuz edilemez ve yalnızca tek bir ekte görülür. Ayrıca Gagavuzca <ɔ>, Moldovanca <ɔ> ve Rusça <ɔ> arasındaki benzerlik yalnızca yazımdadır ve dolayısıyla da tamamen sunidir.

Aslında <ɔ> = <ê> harfinin iki işlevinden söz etmek gerekir: 1. Şimdiki zaman ekinde olduğu gibi kendi bünyesinde ikiz ünlü bulundurması. 2. Yabancı kelimelerdeki tek sese karşılık gelen e (Gagavuzca *aéroport* ‘havalimanı’, *égoist* ‘egoist’ vb.)⁴. Gagavuzcadaki <ɔ> ~ <ê>’nin ikinci durumdaki işlevi Rusçadaki <ɔ> ile benzerdir, Gagavuzcadaki birinci durumdaki ses değerinin ise diğer Balkan dillerinde karşılığı yoktur.

Baş tarafta değinildiği üzere Gagavuzların ve dillerinin kökeni hala tam olarak net değildir. Atalarının ilk önce Bulgaristan’a geldikleri hususunda kimsenin şüphesi yoktur. Zor olan ise Bulgaristan’a nereden geldikleri sorusudur. Bunun aydınlatılması için şimdiki zaman ekinin fonetik gelişim süreci kısmen de olsa yardımcı olacaktır.

Gagavuzcadaki *-eyor* > *-eyer* değişikliği iki süreç içermektedir: *o*’nun düzleşmesi ve *e*’nin daralması. Gagavuzcadaki ile birebir örtüşmese bile şimdiki zaman ekindeki bu gelişim sürecine yalnız Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu’da görmek mümkündür: Doğu Anadolu’da *-iyer* ve *-êr*, Kuzeydoğu Anadolu’da *-iyêr* ~ *-iyir* ~ *-i* şeklinde görülür (Karahan 1996: 53). Burada Doğu Anadolu kavramı ile şu illeri içine almaktadır: Şanlıurfa+ Diyarbakır+ Elazığ+ Erzincan+ Trabzon’un güneyi. Buna karşın Kuzeydoğu Anadolu ise şu illeri içine alır: Trabzon+ Rize+ Artvin. Bu illerde

4 Yazar burada ê için nicht jotiertes e tanımını kullanmıştır. Rusçada bazı ünlü işaretleri -E [je], Ê [jo], IO[ju], Я [ja]-buldukları yere göre [j]’li telaffuz edilirler: яма - [jama], fakat мята [mata] gibi. Bunlara jotierende vokale denir. Fakat alınma kelimelerdeki ê [e] tek ses olarak telaffuz edildiği için nicht jotiertes e olarak tanımlanmıştır.

bugüne kadar (Trabzon ve Rize hariç) zarf fill *-a* ile oluşturulmuştur. (Karahan 1996: Harita 24, fakat karşılaştırınız harita 21 ile).

Bu gerekçelere dayanarak *-fakat büyük bir dikkatle-* Gagavuzların kökenini oluşturan bir grubun Doğu Anadolu'dan, şanlıurfa ve Trabzon hattının doğusunda kalan ve büyük ihtimalle bugünkü Trabzon ve Rize il sınırlarına dâhil olmayan bir ağız bölgesinden geldikleri varsayılabılır. Gagavuzların atalarının 14. yüzyılda Anadolu'dan göç ettiği zamanki Türkiye Türkçesi ağızlarının fonetik hususlarının bugünkülerle farklılıklar gösterebilmesi dikkatli olunması gereken husustur.

5. Gagavuzcanın Ünlülerinde Görülen Balkanlaşma

Diğer bir durum ise Gagavuzcanın Balkan dillerine bir tür yakınlaşmasından *-Balkan dillerinin etkisinden daha çok rastlantıya bağlı olarak-* söz edilebilir. Bu konu ile ilgili farklı bir yerde yazdığım için (Stachowski 2016: 3) burada yalnızca kısaca özetlemek istiyorum.

Daha önce bahsedilen Türkçenin bu eğilimi - *a* ünlüsünün biraz daha dar, *i* ünlüsünün biraz daha geniş (ve hatta vurgulu hecelerde de) telaffuzu- Gagavuzcanın bazı ağızları arasındaki yönelme hâli (*-a*) ve belirtme hâli (*-i*) ekinin telaffuzları arasındaki farkın çok az veya hiçbir şekilde fark edilmemesine neden olmuştur. Bunun neticesinde Gagavuzcada en azından işitsel olarak Balkan dillerindeki vurgusuz ünlüyü andıran, yönelme hâli ile belirtme hâli arasında bir ayrımsızlařmaya⁵ neden olan [ɣ] ünlüsü türemiştir. Gerçi son süreçte Balkan dillerinde görülen yönelme hâli ve ilgi hâli arasındaki benzeşme olayı aynı olmamasına rağmen her iki süreçte de yazımda isimlerdeki yönelme hâlinin kaybolması durumu vardır.

6. Bulgarcanın Gagavuzcaya etkisi ve araştırmalarla ilgili tespitler

Gagavuzlar yüzyıllar boyunca Bulgarlarla ve nihayetinde Rumenler ve Moldovalılarla birlikte yaşamalarına rağmen Gagavuzcanın ünlü sistemi ve kelime çekimi Balkanlaşmamıştır. Yapısal olarak açıkça yazıda gösterilmiş olan yönelme hâlinin kaybı gibi bireysel olgular (Gagavuzcanın standart yazı diline girmiş olsa da) oldukça rastlantısal benzerliklerdir. Diğer taraftan Gagavuzcanın söz varlığında, anlatım biçiminde ve de söz diziminde çok net olarak Balkanlaşma örnekleri^{viii} bellidir ve bazı Balkan dillerine ait kalıplar Gagavuzcayı derinden etkilemiştir.

Balkanlar üzerine araştırma yapan araştırmacılar tarafından Gagavuzcanın yeterince araştırılmaması çok üzücü olan husustur. Schaller (1975) ve Solta (1980) çalışmalarında Osmanlı Türkçesine bölüm ayırmalarına rağmen bu çalışmalarında Gagavuzcaya bir defa bile kıyısından köşesinden değinmemişlerdir. Bununla birlikte Gagavuzca, Balkan dillerinden olmayıp Balkan dilleri ailesine geçiş safhasında bulunan geçiş sürecini temsil etmektedir. Ayrıca Balkanlaşma sürecinin gelişimi

5 Synkretismus (ayrımsızlaşma): Bir biçimin birden çok işlevin anlatımı olması. Kimi bağlantılarda biçimsel özdeşliğin ardında anlam ayrılığıyla karşılaşılır. Bir başka deyişle, iki değişik anlam tek gösterenle anlatılır. Örneğin Latince *rosis* hem "güllere", herii de "güllerle, güllerden" anlamına gelir, çünkü yönelme durumuyla çıkma durumunun çoğulları bu dilde özdeş biçimlere (*-is*) bürünür. (Berke Vardar (2002), Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü, İstanbul: Multilingual)

ile ilgili araştırmalar bize geçmişteki Balkan dillerinin etkileşimleri hakkındaki fikirlerimizi artırmaktadır.

Hatırlatmalar

- i. Gagavuzca bugüne kadar bazı bireysel yazarlar tarafından farklı imlâ kuralları uygulanarak Kiril ve Latin alfabeleriyle yazılmıştır. Ben burada Slav transkripsiyon sistemine göre daha anlaşılır bir transkripsiyon sistemi kullandım: <ı> = Rus. *ы*, <y>= Rus. *ў*. Uzun ünlüler genel olarak harfin üzerine boylamasına bir çizgi ile karakterize edilmiştir. Ör.: <ā>= [a:]; buna karşılık ikiz ünlü ile gösterimler (<əə> = <êê>), uzun ünlü [ə:] ile [ʰə]’den hanisi olduğundan tam emin olmadığımız durumlarla ilgilidir. Başka bir deyişle ikiz ünlü [iə] ile uzun vurgusuz ünlü [ə:] arasındaki bir geçiş aşamasıyla ilgilidir. Gagavuzcadaki vurgusuz ünlü ile ilgili değişik gösterimler (<ə>, <ê>, <á> ve diğerleri) makale metninde bahsedilmiş ve kısmen açıklanmıştır. Türkiye Türkçesiyle ilgili nadir örnekler mesela coğrafi isimler modern Türkiye Türkçesi yazımıyla gösterilmiştir.
- ii. Orijinalde “Gagavuz Türkçesi’ne 14.-17. yüzyıllarda Bulgaristan’da Bulgarca’nın etkisiyle girmiştir.” (Özkan 1996: 42) “*Nevzat Özkan, Gagavuz Türkçesi Grameri adlı eserinde (s. 42) < á > harfiyle gösterdiği bu fonemin kalın, dar, düz, bir diş eti ünlüsü olduğunu, a-ı arası söylendiğini, Türkçede karşılığının olmadığını ve Gagavuz Türkçesine 14-17. yüzyıllarda Bulgaristan’da Bulgarcanın etkisiyle girdiğini Kotenko Valentina’dan alıntı yaparak açıklamıştır.*”
- iii. Mihail Ciachir (1861-1938), bugün Gagavuzca Çakır: Gagavuz Başpapaz, dini metinlerin çevirmeni, Gagavuzca gramer ile Gagavuzca- Rumence sözlük yazarı. Daha önce Kiril alfabesi kullanırlarken Besarabya’nın 1918 yılında Romanya’ya katılmasıyla Çakır, Gagavuzcanın Latin alfabe sistemini üretmiştir.
- iv. Şimdiki zaman ekinin önündeki ünlü zarf-fiil ekidir. Türk dillerindeki iki ana zarf-fiil eki bulunmaktadır: -a ve -ı. Bunlardan her biri sözcük tabanına şimdiki zaman ekinin bağlanmasında kullanılabilir. Kendisini eski metinlerle destekleyen Kovalski (1933: 21), Gagavuzcanın şimdiki zaman şeklinin “constituees plus souvent sur le gerondif en -a, -e que sur celui en -i, -y, -u, -ü” olduğunu ileri sürüyor ve -i-yor ile bir, -a-yor ile ilgili altı örneğe/alıntıya yer veriyor.
- v. Karşılaştırınız Gag. *ī* “iyi” < *iyi* (aynı), *gīm* “giyim” < *giyim* (aynı), *gī-* “gi-” < *giy-* (aynı), *kū* “köy” < *köy* (aynı). (Dmitriev 1955: 204), buna karşın kaynaşmaya uğramayanlar Gag. *ay* “ay”, *ayak* “ayak”, *ayıp* “utanma”, *hayır* “iyilik”, *kıyak* “korkusuz, acımasız” vb.
- vi. Örnek: Ana Sözü gazetesinde (<http://anasozu.com/aaclik-okuyer-saveliy-kosalafar-todur-zanet/> erişim tarihi 13.08.2016)
- vii. Örnek: Gagavuzca: *Bak sän budalayı!* Gagavuzca: *Kimä geleciydi akısına...?* vb. (Stachowski 2016 § 1)

Kaynakça

- AYDEMİR, H. (2005). Gagauzcada Kıpçakça Etkisi Üzerine. - In: *Studia Turcologica Cracoviensia 10: Turks and non-Turks. Studies on the history of linguistic and cultural contacts*. Krakow: 27-47.
- DOERFER, G. (1959). Das Gagausische. - In: Deny, J. et al. (ed.). *Philologiae Turcicae Fundamenta. Bd. 1*. Wiesbaden: 260-271.
- DOERFER, G. (1965) Zur "kiptschakischen" Schicht des Gagausischen. – *Central Asiatic Journal*, 10: 121-127.
- KARAHAN, L. (1996). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*. Ankara: TDK Yayınları.
- KOWALSKI, T. (1933). *Les Tores et la langue turque de la Bulgarie du nord-est*. Krakow.
- ÖZKAN, N. (1996). *Gagavuz Türkçesi Grameri. Giriş- Ses bilgisi - Sekil bilgisi-Cümle-Sözlük - Metin örnekleri*. Ankara: TDK Yayınları.
- SCHALLER, H.W. (1975) *Die Balkansprachen. Eine Einführung in die Balkanphilologie*. Heidelberg.
- SOLTA, G.R. (1980). *Einführung in die Balkanlinguistik mit besonderer Berücksichtigung des Substrats und des Balkanlateinischen*. Darmstadt.
- STACHOWSKI, M. (2016). Case shifts and case syncretism in Gagauz in the context of Bulgarian patterns. - *Türk Dilleri Araştırmaları*, 26, 2, 265-275.
- ZAJACZKOWSKI, W. (1966). *Jezyk i folklor Gagauzow z Bulgari*. Krakow.
- DMİTRİEV, N.K. (1955). Dolgie Glasnie v Gagauzkom. Dmitriev N.K. (ed.) *İssledovaniya po Sravnitel'noy Grammatike Tyurkskih Yazıkov, Ç.2: Fonetika*. Moskva: 203-207.
- POKROVSKAYA L.A. (1964). *Grammatika Gagauzkogo Yazıka Fonetika i Morfologiya*. Moskva.
- POKROVSKAYA L.A. (1976). Spetsifika razvitiya Gagauzskogo Yazıka v inoyaziçnoy srede. In: Avanesov R. I. et al. (ed.) *Lingvistiçeskaya geografiya diyalektologiya i istoriya yazıka*. Erevan: 233-243.